

ئەى زارۆكەكانى جىهان يەگگرن

سەمەدى مەلا ئەحمەد

سويد

ھۆكارەكانى منداڭ خستەنەبەركار زۆرن و جۇراروچۇرن. دەكرىت لەرىگای لىكۆلىنەوۋە لە بارى ژيان و گوزەرانى خىزانەوۋە ھۆكارى سەرەكى منداڭ خستەنەبەركار دەستنىشان بكرىت.

بەرلەوۋە شەنى ئەم خەرمانە پر لە ئالۆزى و كىشمەيە بكرىت گرنگە رىكبين لەسەر پىناسەكردنى منداڭ و سنورى تەمەنى منداڭ. ئەم ديارىكردنە كارئاسانى زۆر دەكات بۇ ئەوۋى بەدوچوون و لىكۆلىنەوۋەكان بەدەرئەنجامى باش بگەيەنرىت. چونەك ئەو سنورەى منداڭ لە گەورە جىادەكاتەوۋە لە زۆر كۆمەلگادا سنورىكى لاستىكىيە و بە ئارەزو، بەپىي پىوست و كات و شوئىنەكان دەكشىنرىت و دەھىنرىتەوۋە يەك.

منداڭ و كار و دوارۆژ

لە زۆر كۆمەلگادا منداڭ كاتىك دەخرىتە بەر كاركردن و لە بازارى گەورەكاندا گوزەران دەكات، ئىدى بە بەشىك لەو سستەمە دەژمىردرىت و حسابى گەورەى بۇدەكرىت. لەھەندىك كۆمەلگادا منداڭ بەتايەبەتى كور، كاتىك مووى بەر سىمىلى دەركرد ئەوا ئىدى گەورەيە و كاتى ئىشكردىتى. ئەم پىناسە و پىوانەيە بۇ كچ لە گەلىك كۆمەلگادا بە شىۋەيەكى دى بەدەكرىت و زووتر كچ گەورەدەكرىت بۇ مەبەستى بەشودان و رزگاربوونى خىزانەكە لىي و سەررەھەتى دايكوباوكى! بەواتايەكى دى لەكۆبوونەوۋە لىي لە كۆمەلگا پىشكەوتوۋەكاندا، ئەو كۆمەلگايانەى تىيدا مافى منداڭ و مروڤ بەھەند دەزانرىت دەپارىزرىت، تەمەنى منداڭ و ماوۋى ژيانى منداڭ تىيادا مافى منداڭ و مروڤ بەھەند دەزانرىت پركردنەوۋەى تەمەنى ھەژدەسالى كەسەكە ھەر بە منداڭ دەژمىردرىت و ياساى منداڭى بەسەردا دەچەسىي. ئەم جىاكردەنەوۋەيە، واتە منداڭ لە گەورە، بۇ پىشكەوتن و گەشەى كۆمەل كارىكى گرنگە و دەكرىت بگوترىت لەزۆر لايەنەوۋە بە قازانچ دەگەرىتەوۋە بۇ كۆمەلگا.

يەككىك لەو سودانە، دابرانى منداڭ لە بازارى كار و دورخستەنەوۋەيەتى لە تىكەلكردى بە گىژاوى ژيانى ئىش و بازركانى گەورە. ئەمەش مەبەستى سەرەكى ئەم نووسىنەيە.

لەراپورتىكى رىكخراوى نەتەوۋەيەكگرتوۋەكاندا ھاتوۋە كە ئەمرۆ لە جىھاندا نىكەى 250ملىيۇن منداڭ (تەمەن 5-14سال) خراونەتە بەركاركردن. زۆربەى ھەرە زۆرى ئەم ژمارەيەش بەر كىشورەكانى ئاسىيا، ئەفرىقا و ئەمريكاي لاتىن دەكەون. لەم ژمارەيە 150ملىيۇنى منداڭى كىشورەى ئاسىيايە. ئەفرىقا 80ملىيۇن و لاتىن ئەمريكاش 17ملىيۇن منداڭ كارىتيدادەكات. لەبەر ئەوۋى ھىچ ئامارىك ھەتا ئەمرۆ نەيتوانىوۋە ژمارەى ئەو منداڭنە بگرىتە خۇ كە لە بوارە تايەتلىكاندا كارىان پىدەكرىت وەك خزمەتچى و كارەكەر و شاگردى دوكانەكان، لەشفرۆشى بۇيە گومانى تىدانىيە ژمارەى منداڭە كرىكارەكان زۆر لەو ژمارەيەى سەرەوۋە زىاترە.

ھۆكارەكان گەلىك زۆرن كە منداڭ ناچارەكەن مىلى كرىكارى بگرىتەبەر و لە تەمەنىكى ناسكدا، لەشە ناسكەكەى بخرىتە ژىر بارى قورسى كاركردن.

نەخوئىندەۋارى و كەم دەرامەتى خىزان دوو ھۆكارى گەورەن لەبەردەم منداڭدا. بەلام نەفامى دايكوباوك، كە فېربوونى كاسپىيەك لەلايەن منداڭكەيانەۋە بە كارىكى گرنگ دەزانن بۇ مسۇگەر كىردى دوارۋۇڭى منداڭكە، ئەمەش بۇخۇي ھۆكارىكە دەبىتتەھۇي تىۋەگلانى منداڭ لە ژيانى كار كىردنەۋە. نەبوونى زانىارى و كەمى رۇشنىبىرى زۇر جار گەورەكان والىدەكات منداڭ راپىچكەنە ناو جەنجالى بازار بۇ نان پەيدا كىردن.

دەشپت خراپى و ناتەۋاۋى سىستەمى خويىندن، دابىننە كىردى پىداۋىستى خويىندن، ھەر لە خانو، پۇلى گونجاو، كىتپ و سەرچاۋە، ھۆكارىن لە دووركەۋتتەۋەى منداڭ لە فېرگە. بەتايىبەتى وشكى و قورسى پلانى فېر كىردن و نەگونجانى لەتەك منداڭدا، بەتايىبەتى مامەلەى پر لە توندوتىۋى مامۇستا و لىدان و تىپەلەدان، سوكايەتى پىكردى منداڭ وادەكات منداڭكە ئەو ھەز و خۇشپىيەى بەر لە دەستپىكردى خويىندى كە تىپدا دروستىبوو سەبارەت بە فېرگە و خويىندن برەۋىتتەۋە و لەبەرانبەرىدا رق و ترس و كىنە لە دەرونىدا دروستىبن.

كۆچكردن لە لادىۋە بۇ نىۋو شارەگەورەكان ھۆكارىكى دى ئەم كىشەپىيە. بەتايىبەتى لە ۋلاتە تازە گەشە كىردۋەكاندا ژيان و مەيسەركىردى بۇڭىۋو لە شارەگەورەكاندا زۇر زەحمەت دەبىت، ئەمەش خىزانە كۆچكردۋەكان ناچار دەكات منداڭكەيانان بخەنە بەر كار كىردن بۇ دابىن كىردى بەشىكى بۇڭىۋو خىزانەكە. كىشەى ۋلات جىپىشتن و ژيان بەسەربىردن ۋەك پەنابەر، زۇر منداڭ ناچار دەكات رووبكاتە كار كىردن. ئەمانە و نەخۇشكەۋتن و لەدەستدانى دايكوباوك يان جىابوونەۋەيان دەبنە ھۇي ئەۋەى منداڭ بەۋىتە بازارى گەورەكانەۋە بۇ بۇڭىۋو پەيدا كىردن.

شىۋە و جۇرى كاردنەكان دەگۇردىن و جىاۋازن. بەلام ئەۋەى بەدەدە كىرپت، زۇربەى منداڭ لە بوارى كشتوكاڭدا كاردەكات. ھەندىكىان لەپال خىزانەكەياندا و ھەندىك بۇ خەلكى. ئەۋەى رەچاۋدە كىرپت لە بوارى منداڭ خىستتە بەركاردا، نەبوونى ياسا و راسايە كە رەچاۋى كار كىردن و شىۋەى مامەلە و ئاستى موچە و مانگانەيانە. بەمەش لەزۇربەى شىۋىنەكاندا منداڭ بە ناشرىنترىن و نائىنسانىترىن شىۋە مامەلەى لەتەكدا دە كىرپت. زۇر لەو منداڭلەنى كارەكەرن يان خزمەتكارن رۇژانە پىتر لە 15 كاتۇمىر كارىان پىدە كىرپت، زۇر جار جگە لە خواردن و شوپىنى دالە پارەشيان پىنئادىرپت. دەستدرىۋى سىكىسى و لاقە كىردىان كارىكى ئاسايە.

منداڭلى سەرچادە ، كارى سەرچادە

دىاردەى منداڭلى سەرچادە لە زىادىبووندايە. زۇر جار بەدەدەكەين لە سەرسوچ و پلىكانە و كەلاۋەكاندا منداڭلارن راکشاۋن يان خەۋتون. ئەمەش ناشرىنترىن لايەنى شار نىشانى رىبوار دەدات. لىزەدا گرنگە دوو شىۋە منداڭ لە يەك جىابكرپتتەۋە، منداڭلىك كە لەسەر چادە دەۋى و منداڭلىك لەسەر چادە كاردەكات. مەرج نىيە ھەر منداڭلىك لە سەرچادە راکشاۋو يان نووستىبوو ئەۋە بىجىگايە، نەخىر بەلكو زۇربەيان جىگە و مالىان ھەيە بەلام كارەكانىان ناچارىان دەكات سوچ و كەلاۋە كان بۇ ھەۋانەۋە و پشودانى خۇيان ھەلبۇتىرن.

ئەو كارانى مىندال لەسەر جادە دەيكەن وەك پىلاووبۇياخكردن، فرۆشتنى جگەرە، گولەبەرۆژە، چلورە، سوالكردن، دزىكردن... ھتد داھاتىكى كەمىيان پىدەبەخشىت لەبەرانبەر ئەمەدا توشى ئەوپەرى مامەلەى نائىنسانى دەبنەوہ لەلايەن گەورەكانەوہ. لای ئەو مىندالانەى جادەيان كرىتە لانەى ژيانيان ئەم دەرنەنجامە سەختترە.

مەترسىيەكى دى كە لەبەردەم ژيانى ئەم جۆرە مىندالانەدايە: بەكارھىنايانە لە لاين گروپى ساختەكارى و دزەكانەوہ. بەمەش لە كارى ناياسايى و پرمەترسى خەتەردا بەكاردەھىنرەين.

مەرچ نىيە ئەم مىندالانە پىدايكوباوك بن، ئەگەرچى زۆر بەى خەلك واتىدەگەن. بەلام دەكرىت كەمى دەرامەتى خىزان مىندالەكە ناچاربكات بەكویتە سەر جادە بۇ بژىو پەيداكردن.

رەنگە ناكۆكى و گىرەمەو كىشەى نىو خىزان مىندالەكە پالىپتوہبنىت كە دەستبەردارى دايكوباوكى بىت و ژيانى سەرجادە ھەلبژىرەيت.

كىشە خىزانىكان زۆرن ھەرلەوہى ناكۆكى نىوان داىك و باوك و شەرۆھەراكانيان، نەخۆشى و پەككەوتەبى، كىشەى مەستى و خواردنەوہ، زەبروزەنگى داىك و باوكان، باوہژن و باوہپيارە دەرهەق مىندالەكانيان. ئەمانە گشتيان ھۆكارى گرنگ و بەكارن بۇ دووركەوتنەوہى مىندال لە ئامىزى خىزان، بىيەشبوونى مىندال لە سۆز و خۆشەويىسى دايكوباوك و پەرەوازەبوونى.

تاكە رىگەچارەش بۇ كەمكردنەوہ و بنبركردنى دياردەى مىندالانى سەر جادە، چارەسەرى كىشەكانى خىزانە، نزيكبوونەوہى دەزگا بەرپرسە حكومىيەكانە لە خىزان بۇ بەتەنگەتەنەوہيان. بەرزكردنەوہى ئاستى بژىوى و دەرمەماتى خىزان، بلاوكردنەوہى زانيارى و رۆشنىبىريە. باشكردن و چاكسازى فىرگە و سستەمى خويندنە. پتەوكردنى پەيوەندى نىوان مامۆستا و دايكوباوك و لاينى كاروبارى كۆمەلايەتىكانە. لىرەوہ رىگەچارەكان دەبۆزىنەوہ نەك راوكردن و بەندكردنى مىندالانى سەرجادە.

فراوانكردنى بوارى كار و جموجۆلى ئەو رىكخراوہ مىللى و خۆبەخشانەى كار بۇ مىندالان دەكەن، بەتايەبەتى ئەوانەى شارەزايى و ھىماى ولاتە پىتشكەوتۆكان دەھىننەوہ و لە كوردستاندا پەيرەوہى دەكەن و سودى لىوہدەگرن.

نەخۆشى و پەتا تووشبوون لەلاى ئەم مىندالانە بۇخۆى كىشەيەكى ديارە. ئەمانەش بەھۆى كەمى يان خراپى جۆرى خواردن و خواردنەوہى مىندالەكە. پىسوپۆخلى و خراپى جلو بەرگ و بەتەنگ نەھاتنىان لە كاتى نەخۆشيان زۆربەى كات كىشەكەيان قورستردەكات، ئەرك و قورسى كارەكانيان ئەو جۆرە دەرنەنجامانەى لىدەكەویتەوہ.

لەبەرئەوہى ئەم مىندالانە دوورن لە چاودىزى گەورەكانيان و لىپرسىنەوہيان كەمە، چاوى گەورەيان لەسەرنىيە و خۆيان رابەرى خۆيان دەكەن، دياردەى جگەرەكىشان تىاياندا زوو سەرھەلدەدات. ئەمەش لای ھەندىكيان دەبىتە ھەنگاويك بۇ نزيكبوونەوہ لە بەكارھىنانى مادە بىھۆشكەرەكان.

دەستدرىژى سىكىسى و لاقەكردن دياردەيەكى زەقە لەنىو مىندالانى سەرجادە. بەتايەبەتى كچان راپىچدەكرەين بۇ كارى لەشفرۆشى.

لیدان و سوكاپەتى پىكردن لەلايەن پۆليس و دوكاندارەكان بە ئاشكرا دەبىنرەيت لە كاتىكدا دياردەى سوالكردن مشتەرى دوكانەكان ھەراساندەكات.

ھەتا ئەم سەردەمە كوشتن و قەلاچۆكردنى مىندالانى سەر جارد لە كوردستان بەراپۆرت نەكراوہ، دەنا لە ولاتانى وەكو بەرازىل، كۆلۇمبىا و گواتىمالا زۆر باوہ.

شپۆھەكانى كارى مىندالان

مندالځستنه بهرکار زور شپوهی به خووه گرتووه، هه رله کاری سه ریپی له کرین و فروشتی شمهک و کالا هه تا خزمه تکاری و کاره کهری. جگه له کاری بیناسازی، ناو کارگه و ده ستگیزی و شاگردی. مندال زور له کاره کانی ئینسانی گه وره له ژیر باریکی ناهه موار و قورسدا فیژده کریت. بی گویدانه ماف و بنه ما ئینسانیکان مندال دهره تیریت و قورساییه کی زور دهریتته ئه ستوی. مندال ناچارده کریت مل بؤ زور مهرجی سهخت بنیت که زور جار بؤ ئینسانه گه وره کان زهحه تبیت. ئه مرؤ شپوهیه کی زور قیزه ون و نائینسانی دهرهق به مندال دهریت، ئه ویش پورنوگرافی مندالانه. واته به وینه کردنی له شی روتی مندال و بلاوکردنه وهی له بازاردا. ئه م دیاردهیه زور بلاوه و له ناو خه لکانی مندال باز و نه خویشدا فروخی زوره. گه شهی ئینته رنیت فروخی زوری داوه به م بواره. به شپوهی تاک یان کۆمه ل مندالان هه لده خه له تینریتن و راپیچیان ده که نه ئه م بازاره وه. ناچارده کرین به له شی روتی و ته نانه ت له کاتی لاقه کردندا وینه و فلیمیان بگیری ت و پاشان فلیم و وینه کانیان بفرۆشرین. لیره وه دهره که ویت ئاستی پشیلکردنی مافه کانی مندال و ئینسان گه شتوته کوی. ئه وهی جیگای سه رسورمان و داخه، له هیچ کاتیکدا بکه ران و تاوانبارانی ئه م تاوانانه ی دهرهق مندال دهریت، به شپوهیه کی یاسایی و ئوسولی لپیچینه وه یان له ته کدا نه کراوه و نه خراونه ته به ردادگا. هه ربویه ئه م شپوه تاوان و مامه له نائینسانیه نه ی رووبه رووی مندال ده بنه وه، له زوربووندان.

چی پئویسته بکریت؟

هه لبه ت کیشه کانی مندال زور و ئالوزن. بؤ بنبرکردن و چاره سه رکردنیان دوو جوړ پلان به دیده کریت. کورته پلان، واته ریگا چاره سه ری کورت خایه ن. یان پلانی دریژخایه ن که ده بیته کاری ستراتژی و له شپوه یاسا و بریاردا خو ی ده بیته وه.

هه ول و ته قه لا له ئاستی جوړاوجوړدا زوره بکریت:

له ئاستی به رزدا، واته ده سه لانداران به تاییه تی په رله مان، دهریت بنه ما سه ره کیکانی مافی مندال، په یامی نه ته وه یه کگرتوکان سه باره ت به مندال بکریت یاسا و په یه وه ویکردنی سه پینریت به سه ره هه موو ده زگا ره سمی و ناره سمیکاندا. ره چاونه کردن و پشتگو یخستنیشیان رووبه رووی دادگا بکریت وه.

خویندنی ئه م مافانه له پوله جوړاوجوړه کانی خویندندا. واته به یاسا کردنی مافه کانی مندال هه نگاوی گرنگ و سه ره کییه بؤ که مکردنه وهی به کارکردنی مندال له دواروژدا.

هه لبه ت له پال کیشه کۆمه لایه تیکاندا کیشه ئابوریکان رولی گرنگ ده بینن بؤ ده ستنیشانکردنی چاره نووسی مندالان. بویه مه یسه رکردنی بژیوی خیزان و ته سه کردنه وهی سنوری هه ژاری به دروستکردن و چینی توریکی پاراستنی کۆمه لایه تی خیزان و پاشان مندال له برسیتی و نه بوونی و نه هاهه تی رزگاردکات. واته دیاریکردنی ئاستی ژیانی تاک له کۆمه لدا.

گویشکردنی مامۆستایان، دایکوباوکان به تیروانینیکی مؤدیرنانه دهرهق به مندال و په روه رده کردنی.

جوړدانی کاری ریخراوه خیرخواز و میلیکان و فراوانکردنی بواری کارکردنیان. کارناسانییه کی زور بؤ لایه نه حکومیکان ده گیریته وه.

کردنه وه و دامه زراندنی فیژگه له گوند و شاروچکه کان و تیرکردنیان به پیداویسته کانی مندال و خویندن. چیژ و چه زی مندال بؤ خویندن زیاتر ده کات. هه موو ده زانین خویندن و فیژکردنی مندال پئویسته خوړایی بیت و له ئاستیکی به رزیشدابییت. واته جوړایتی خویندنه که مه رجیکی بنه ره تییه بؤ به رده و امبوونی مندال له سه ره خویندن. له به رانه بر ئه مه دا ئه گه ر بژیوی خیزانه که ی مسوگه رنه کریت هه لبه ت مندال به ناچار ی ملی کار و کاسبی ده گریته وه به ر و ئه وسه له خویندنه که ی دوا ده که ویت. بویه به ناچار ی و له هه نگاوی یه که مه دا دهریت شپوه هاوسه نگیه ک بدوژریتته وه له نیوان ئیش و خویندن بؤ منداله که. بؤ ئه وهی هیچیان له ده ستنه دات. چونکه زوربه ی ئه زمونه کان نیشانیانداوه که به زور دابرا نی مندال له کارکردن بۆته وه ی

دابىرانى تەواۋەتى مىندالەكە لە خويىندىن و خراپىرېۋونى بارى ژيانى خىزانەكە. بۆيە ۋەك ھەنگاۋى يەكەم، سازدانى مىندالەكەيە بۇ ھەردوۋ خويىندىن و كاركردىن، ھاۋتەرىپ كاركردىن بۇ راستكردىنەۋەى بارى ژيانى ئابورى خىزانەكە.

تەنانەت زۇرچار بەرپىرسان ناچار دەكرىت فىرگەى تايبەتى بۇ ئەۋ مىندالانە بىكەنەۋە بۇ ئەۋەى بگونجىت لەتەك ماۋەى كارەكانياندا.

بەھىزكردىنى پەيوەندى نىۋان خىزان و فىرگە، خىزان و بەشى خزمەتگوزارى كۆمەلەيەتى بۇ ئاگادارېۋون لە گەشەى مىندال. ئەمەش لەرىگەى بەستىنى كۆبوونەۋە و دانىشتىنى بەردەۋام لەنىۋانياندا بۇ ئاگادارېۋونى زىاترى بارى ژيان و دەروونى مىندالەكە.

فراۋانكردىنى بوۋارى بىلاۋكردىنەۋەى زانتىارى لەمەر پەروەردە و رەچاۋكردىنى مافەكانى مىندال، خۆپىگەياندىن لەم بوۋارەدا و كارتيكردىنى بەكۆمەل دەرحەق رىزگرتن لە مىندال و تىروانىنى مۆدىرئانە بۇيان كارى ھەردوۋ حكومەت و رىكخراۋە مىللىكانە كە بتوانن لە ئاستى ناۋچەيى و سەرتاسەرىدا كارى بۆيكەن. بەئەركزانىنى تاكەكەس لەبرانبەر بەرگرى مافەكانى مىندال و بە خۆتپهەلقورتان ھەژمارنەكرىت، واتە پىتشيلىكردىنى مافەكانى مىندال بكرىتە سنورى قەبولنەكردىن و ھەموو ئىنسانىك بە مافىكى سەرەكى خۆى بزانىت لەسەرى ھەلېدات.

تەنانەت لە ۋلاتانى پىشكەۋتوو، ئەۋ ۋلاتانەى مافى مىندال بەھەند دەزانن، كاتىك ھەستدەكرىت مىندالېك لەناۋ خىزانەكەيدا ناۋارامە و نارەحەتە بەھۆى كىشە و گرفتەكانى دايكوباۋكىەۋە و بەم ھۆيەشەۋە بارى تەندروستى بەرەۋ خراپى دەروات، ھەنىك جار دەزگا كۆمەلەيەتەكان ناچار دەكات مىندالەكە دورخەنەۋە، واتە زەۋتى كەن و بىخەنە لای خىزانىكى دى.

ئەمەش لەۋدېدەۋە سەرھەلدىنىت كە بەخراپى و خوارى پەروەردەكردىنى مىندالېك واتە بەرھەمھىتئانى كادرىكى سەرنەكەۋتو لەكۆمەلدا كە پاداشتەكەى لەدوارۇژدا لەسەر كۆمەل زۇر دەكەۋىت.

سەمەدى مەلا ئەحمەد

سوید

samadkader@hotmail.com